

Κριτική της λενινιστικής θέσης για τον ιμπεριαλισμό

Αντίθεση και Σύντροφοι

Η έννοια του ιμπεριαλισμού χρησιμοποιήθηκε μέσα στον 20^ο αιώνα για να περιγράψει δύο κυρίως φαινόμενα: αφενός, τη στρατιωτική επιθετικότητα των καπιταλιστικών κρατών (ιμπεριαλιστικούς πολέμους, στρατιωτική κατοχή και κατάκτηση εδάφους) και αφετέρου και ευρύτερα την παγκόσμια επέκταση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής σε κάθε οικονομική, πολιτική, κοινωνική και πολιτισμική πτυχή του.

Καθώς ο Μαρξ θεωρούσε τον παγκόσμιο χαρακτήρα και την παγκόσμια επέκταση του καπιταλισμού ως εγγενείς του πλευρές δεν χρειαζόταν μια ειδική έννοια για να αναφερθεί σε αυτά τα φαινόμενα. Επιπλέον, αν και επιτίθετο σφοδρά στη βία, την καταπίεση και την εκμετάλλευση της αποικιοκρατίας, θεωρούσε ταυτόχρονα ότι η διαδικασία του καπιταλιστικού εκσυγχρονισμού δημιουργεί τις προϋποθέσεις για μια ιστορική κατάσταση στην οποία η ανθρωπότητα θα μπορέσει να δημιουργήσει μια χειραφετημένη μορφή κοινωνίας (παρότι δεν θεωρούσε αναγκαίο το να περάσει κάθε προκαπιταλιστική κοινωνική μορφή από τη διαδικασία της καπιταλιστικής «πρωταρχικής συσσώρευσης» στην πορεία της προς τη χειραφέτηση).

Γι' αυτόν τον λόγο, όταν συναντάμε την έννοια του ιμπεριαλισμού (ή εναλλακτικά της αυτοκρατορίας) στον Μαρξ αυτή έχει ένα εντελώς διαφορετικό νόημα από αυτό που έλαβε μέσα στον 20^ο αιώνα: χρησιμοποιείται ως συνώνυμο του βοναπαρτισμού ή του καισαρισμού, δηλαδή ενός

αυταρχικού πολιτικού καθεστώτος που δρα υπέρ των συμφερόντων της αστικής τάξης γενικά. Ο όρος ιμπεριαλισμός χρησιμοποιείται συνεπώς στον Μαρξ λόγω της ευθείας παραπομπής του στο καθεστώς της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας (*imperium*), όπου η εξουσία συγκεντρώνεται στο πρόσωπο του Αυτοκράτορα, ο οποίος υπερισχύει των αντιμαχόμενων φατριών των πατρικίων. Στη μαρξική έννοια του ιμπεριαλισμού ή βοναπαρτισμού, η ισχύς του κοινοβουλίου και γενικότερα των φιλελεύθερων θεσμών δημοκρατικής αντιπροσώπευσης περιστελλεται έναντι της εκτελεστικής εξουσίας, η διοίκηση του κράτους ανεξαρτητοποιείται από τις επιταγές των επιμέρους φραξιών της αστικής τάξης, ενώ ο ηγέτης, στο πρόσωπο του οποίου συγκεντρώνεται η κρατική εξουσία, επιχειρεί να πάρει με το μέρος του τις «κατώτερες τάξεις» μέσω παροχών και δημαγωγικών συνθημάτων που δεν θίγουν φυσικά ούτε στο ελάχιστο την καπιταλιστική εκμετάλλευση της εργασίας (φαινόμενο που στη σύγχρονη ορολογία ονομάζεται «λαϊκισμός»). Κατ' αυτόν τον τρόπο, το κράτος εμφανίζεται ως ένας ουδέτερος θεσμός που αίρεται πάνω από την κοινωνία. Όπως γράφει ο Μαρξ σε ένα από τα κείμενά του για την Παρισινή Κομμούνια, ο ιμπεριαλισμός είναι η υπέρτατη μορφή της αστικής κρατικής εξουσίας: αν το κράτος χρησιμοποιήθηκε αρχικά από την αστική τάξη για τη χειραφέτησή της από τη φεουδαρχία, στην πλήρως αναπτυγμένη αστική κοινωνία το κράτος παίρνει μέσω του ιμπεριαλι-

σμού/βοναπαρτισμού τον χαρακτήρα της εθνικής εξουσίας του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου πάνω στην εργασία, καθώς αυτό αίρεται πάνω από τα συμφέροντα της μίας ή της άλλης μερίδας της αστικής τάξης.

Ωστόσο, η έννοια του «ιμπεριαλισμού» λαμβάνει ένα πολύ διαφορετικό νόημα κατά τον 20^ο αιώνα. Η βασική διάσταση αυτής της νέας αντίληψης διατυπώθηκε αρχικά από τον Άγγλο φιλελεύθερο σοσιαλιστή και οικονομολόγο Τζον Χόμπσον στο *magnus opus* του με τίτλο *Ιμπεριαλισμός*, που δημοσιεύτηκε το 1902. Παρότι δεν ήταν μαρξιστής, ο Τζον Χόμπσον έκανε σφοδρή κριτική στον νόμο του Σε ότι η «προσφορά δημιουργεί τη δική της ζήτηση» και έγινε γνωστός για τη θεωρία υποκατανάλωσης που διατύπωσε για την ερμηνεία της Μεγάλης Ύφεσης στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Η υποκατανάλωση, σύμφωνα με τη θεώρησή του, οφείλεται στη μεγάλη ανισότητα όσον αφορά τη διανομή του εισοδήματος. Στο περιορισμένο εισόδημα των πολλών αντιστοιχούν οι υπέρμετρες αποταμιεύσεις των λίγων «εχόντων και κατεχόντων», οι οποίες λιμνάζουν καθώς καθίσταται δυσχερής η επένδυσή τους στο εσωτερικό με επαρκή κερδοφορία. Σύμφωνα με τον Χόμπσον, αυτή είναι και η κινητήρια δύναμη του ιμπεριαλισμού, που ορίζεται σε αυτή την περίπτωση ως αναζήτηση νέων αγορών και επενδυτικών διεξόδων μέσω της αποικιακής επέκτασης για την εξαγωγή του πλεονάζοντος κεφαλαίου, η οποία έχει ως στόχο την επίλυση της κρίσης που δημιουργεί στο εσωτερικό της εκάστοτε χώρας η υποκατανάλωση. Ο Χόμπσον θεωρούσε τον ιμπεριαλισμό ως αχρειαστο και ανήθικο στοιχείο του καπιταλισμού, από το οποίο αυτός θα μπορούσε να απαλλαγεί. Συγκεκριμένα, πρότεινε την εξάλειψη του πλεονάζοντος κεφαλαίου μέσω της αναδιανομής του εισοδήματος και της εθνικοποίησης των μονο-

πωλίων, δηλαδή μέσω της μεταρρύθμισης του καπιταλισμού χωρίς να είναι αναγκαία η επαναστατική ανατροπή του.¹

Πέραν του φιλελεύθερου σοσιαλιστή Χόμπσον μια σειρά από μαρξιστές, όπως ο Πάρβους, ο Κάουτσκι, ο Χίλφερντινγκ, η Ρόζα Λούξεμπουργκ και ο Λένιν, έδωσαν παρόμοιο νόημα στην έννοια του ιμπεριαλισμού χωρίς να είναι απαραίτητα όλοι τους άμεσα επηρεασμένοι από τον Χόμπσον (λ.χ. ο Πάρβους και η Λούξεμπουργκ). Το κοινό περιεχόμενο που αποδίδουν όλοι τους στον ιμπεριαλισμό είναι η αναζήτηση διεξόδου από την κρίση αναπαραγωγής του κεφαλαίου μέσω της επέκτασης σε νέες αγορές για την εξαγωγή εμπορευμάτων και κεφαλαίων – ανεξάρτητα από την ερμηνεία που έδινε καθένας τους για την κρίση (κρίση υποκατανάλωσης στην περίπτωση της Λούξεμπουργκ, κρίση υπερπαραγωγής στην περίπτωση του Πάρβους, δυσαναλογία μεταξύ των τομέων της καπιταλιστικής παραγωγής στην περίπτωση των Χίλφερντινγκ και Λένιν κ.ο.κ.).

Το σημαντικότερο και πιο επιδραστικό θεωρητικό έργο πάνω στο οποίο βασίστηκαν λίγο-πολύ όλοι οι παραπάνω μαρξιστές ήταν το βιβλίο *Χρηματιστικό Κεφάλαιο* του Ρούντολφ Χίλφερντινγκ που πρωτοδημοσιεύτηκε το 1910. Σε αυτό το έργο, ο Χίλφερντινγκ επηρεασμένος από τον Πάρβους και τον Χόμπσον εισάγει την έννοια του χρηματιστικού κεφαλαίου ως τελευταίου «σταδίου» ή «φάσης», όπως την ονομάζει ο

1. Ο Χόμπσον ήταν επίσης ανοιχτά ρατσιστής και υποστηρικτής της ευγονικής για τη σταδιακή εξάλειψη των «εκφυλισμένων ή μη παραγωγικών φυλών». Πρότεινε την επιβολή περιορισμών στη μετανάστευση μεγάλου αριθμού Εβραίων από τη Ρώσικη Αυτοκρατορία προς τη Δυτική Ευρώπη ως βλαπτική για τα συμφέροντα των ντόπιων εργατών και ήταν ανοιχτά αντισημίτης παρουσιάζοντας τους Εβραίους τραπεζίτες ως παράσιτα που χειραγωγούσαν τη βρετανική κυβέρνηση.

ίδιος, του καπιταλισμού. Όπως έγραφε: «Το χρηματιστικό κεφάλαιο σηματοδοτεί την ενοποίηση του κεφαλαίου. Οι προηγούμενες ξεχωριστές σφαίρες του βιομηχανικού, του εμπορικού και του τραπεζικού κεφαλαίου τίθενται υπό την κοινή διεύθυνση του μεγάλου χρηματιστικού κεφαλαίου, στο οποίο τα αφεντικά της βιομηχανίας και των τραπεζών ενώνονται σε στενή προσωπική σχέση. Η βάση αυτής της ένωσης είναι η εξάλειψη του ελεύθερου ανταγωνισμού μεταξύ των μεμονωμένων καπιταλιστών από τα μεγάλα μονοπωλιακά συγκροτήματα. Αυτό φυσικά συνεπάγεται ταυτόχρονα μια αλλαγή στη σχέση της καπιταλιστικής τάξης με την κρατική εξουσία. [...] Η πολιτική του χρηματιστικού κεφαλαίου έχει τρεις στόχους: (1) να δημιουργήσει τη μεγαλύτερη δυνατή επικράτεια· (2) να κλείσει αυτή την επικράτεια στον ξένο ανταγωνισμό με ένα τείχος από προστατευτικούς δασμούς, και κατά συνέπεια (3) να την κρατήσει ως περιοχή εκμετάλλευσης για τα εθνικά μονοπωλιακά συγκροτήματα».² Το χρηματιστικό κεφάλαιο είναι η έσχατη μορφή του κεφαλαίου και σε αυτό το τελικό στάδιο, σύμφωνα με τον Χίλφερντινγκ, ο καπιταλισμός έχει τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:³

- τον σχηματισμό τραστ, καρτέλ και γενικά μονοπωλιακών επιχειρήσεων (που καταργούν τον καπιταλιστικό ανταγωνισμό),
- τη συγχώνευση τραπεζικού και βιομηχανικού κεφαλαίου στο χρηματιστικό κεφάλαιο,

2. R. Hilferding, *Finance Capital*, Routledge, 1981, σελ. 301 και 326.

3. R. Hilferding, «Der Funktionswechsel des Schutzzolles», *Die Neue Zeit, Wochenschrift der deutschen Sozialdemokratie*, 21^ο έτος 1902-1903, 2^ος τόμος, αρ. 35, σελ. 280 και Γ. Μηλιός, Δ. Σωτηρόπουλος, *Ιμπεριαλισμός, χρηματοπιστωτικές αγορές, κρίση, Νήσος*, 2011, σελ. 30.

- την εγκατάλειψη του ελεύθερου εμπορίου και την αντικατάστασή του από τον προστατευτισμό υπέρ των εγχώριων μονοπωλίων,
- την υποταγή του κράτους στα μονοπώλια και το χρηματιστικό κεφάλαιο,
- τις επεκτατικές πολιτικές αποικιακών προσαρτήσεων και πολέμων ώστε τα κράτη να υποστηρίζουν την κίνηση των «δικών τους» κεφαλαίων. Ο ανταγωνισμός μεταξύ ατομικών κεφαλαίων παίρνει τη μορφή γεωπολιτικών ανταγωνισμών μεταξύ κρατών ανάλογα με την ισχύ του καθενός.

Ο Χίλφερντινγκ περιέγραψε αργότερα την εν λόγω καπιταλιστική φάση ως «οργανωμένο καπιταλισμό». Διαφαίνεται μια συνάφεια με την έννοια του ιμπεριαλισμού/βοναπαρτισμού στον Μαρξ υπό την έννοια ότι όπως επισημαίνει ο Χίλφερντινγκ: «Οικονομική εξουσία σημαίνει επίσης πολιτική εξουσία. Η κυριαρχία στην οικονομία παρέχει τον έλεγχο των μέσων της κρατικής εξουσίας. Όσο μεγαλύτερος είναι ο βαθμός συγκέντρωσης στην οικονομική σφαίρα, τόσο πιο απεριόριστος είναι ο έλεγχος του κράτους. Η απόλυτη συγκέντρωση όλων των μέσων της κρατικής εξουσίας παίρνει τη μορφή μιας ακραίας ανάπτυξης της κρατικής εξουσίας, η οποία γίνεται το ακατάλυτο μέσο για τη διατήρηση της οικονομικής κυριαρχίας».⁴ Εδώ όμως υπάρχει σαφέστατα ένα τεράστιο σφάλμα: η ανάληψη από το κράτος του χαρακτήρα της εθνικής εξουσίας του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου πάνω στην εργασία και η άρση του πάνω από τα συμφέροντα των επιμέρους μερίδων της αστικής τάξης, επ' ουδενί δεν ταυτίζεται κατ' ανάγκην με την κατάργηση του ανταγωνισμού και την ταύτιση κράτους και μονοπωλίων, ούτε με τη συγκέντρω-

4. R. Hilferding, *Finance Capital*, σελ. 370.

ση της εξουσίας στα χέρια των «καπιταλιστών ολιγαρχών» (η δικτατορία των οποίων μπορεί έτσι να αντικατασταθεί από τη δικτατορία των κομματικών ηγετών επί του προλεταριάτου).

Ο Λένιν επί της ουσίας υιοθετεί καθ' ολοκληρία την εν λόγω τοποθέτηση του Χίλφερντινγκ στο έργο του *Ιμπεριαλισμός. Το ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού* και την αναπτύσσει περαιτέρω. Συνοπτικά, ο ορισμός που δίνει είναι ο εξής: «Ο ιμπεριαλισμός είναι ο καπιταλισμός στο στάδιο εκείνο της ανάπτυξης, στο οποίο έχει διαμορφωθεί η κυριαρχία των μονοπωλίων και του χρηματιστικού κεφαλαίου, έχει αποκτήσει εξαιρετική σημασία η εξαγωγή κεφαλαίου, έχει αρχίσει το μοίρασμα του κόσμου από τα διεθνή τραστ και έχει τελειώσει το μοίρασμα όλων των εδαφών της γης από τις μεγαλύτερες καπιταλιστικές χώρες».⁵

Σύμφωνα με τον Λένιν, ο ιμπεριαλισμός είναι καπιταλισμός που *σαπίζει*, καθώς κάθε μονοπώλιο στις συνθήκες της ατομικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής έχει την τάση να σαπίζει. Επίσης, ο ιμπεριαλισμός είναι καπιταλισμός που *πεθαίνει* διότι το μονοπώλιο σημαίνει απονέκρωση του καπιταλισμού αφού λόγω της συγκεντροποίησης δεν υπάρχει πλέον ανταγωνισμός μεταξύ κεφαλαίων και άρα δεν αναπτύσσονται περαιτέρω οι παραγωγικές δυνάμεις. Η παραγωγή κοινωνικοποιείται σε τέτοιο βαθμό που έρχεται σε αντίθεση με την ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής. Έτσι, σύμφωνα με τον Λένιν, ανοίγεται ο δρόμος για την επανάσταση που όμως δεν γίνεται νομοτελειακά αλλά απαιτείται η συνειδητή, οργανωμένη επαναστατική δράση της εργατικής τάξης υπό την καθοδήγηση, φυσικά, του κόμματος.

Ο Λένιν υποστήριζε ότι ο ιμπεριαλισμός είναι το αναγκαίο τελικό στάδιο του καπιταλισμού και ότι είχε ξεκινήσει ήδη από τις αρχές του 20ου αιώνα. Από ό,τι φαίνεται όμως έχει διαψευστεί οικτρά, αφού έναν αιώνα μετά μπορεί να υπάρχουν μονοπώλια σε παγκόσμιο επίπεδο ωστόσο αυτό δεν έχει εμποδίσει την αναπαραγωγή άπειρων μικρότερων κεφαλαίων που εκμεταλλεύονται καθημερινά εκατομμύρια προλετάρους. Πέρα από το γεγονός ότι η λενινιστική θεωρία του ιμπεριαλισμού εδραίωσε μια αντίληψη της επανάστασης ως μεταφοράς του ελέγχου της μονοπωλιακά οργανωμένης παραγωγής από τα χέρια των καπιταλιστών στα χέρια των κομματικών ηγετών, αποτέλεσε επίσης την ιδεολογική βάση για τη νομιμοποίηση της στήριξης του μικρομεσαίου κεφαλαίου απέναντι στα μονοπώλια και τις τράπεζες, μια πάγια θέση τόσο του ΚΚΕ όσο και της ευρύτερης αριστεράς, που δεν είναι φυσικά σε καμία περίπτωση ενάντια στο κεφάλαιο ως κοινωνική σχέση και ενάντια στη μισθωτή εργασία.

Επιπλέον, ο Λένιν υποστήριζε ότι στο στάδιο του ιμπεριαλισμού ο καπιταλισμός γίνεται παρασιτικός καθώς «η εκμετάλλευση όλων των καταπιεζόμενων εθνών και ιδιαίτερα η εκμετάλλευση των αποικιών από μια χούφτα “μεγάλες” Δυνάμεις μετατρέπει ολοένα και περισσότερο τον “πολιτισμένο” κόσμο σε παράσιτο στο σώμα των εκατοντάδων εκατομμυρίων μη πολιτισμένων λαών. Το προνομιούχο στρώμα του προλεταριάτου των ιμπεριαλιστικών Δυνάμεων ζει εν μέρει σε βάρος των εκατοντάδων εκατομμυρίων των μη πολιτισμένων λαών».⁶ Άμεση επιδίωξη λοιπόν στο στάδιο του ιμπεριαλισμού είναι η εκμετάλλευση των αδύναμων χωρών. Αυτό πραγματώνεται μέσω

5. Β. Ι. Λένιν, *Ο Ιμπεριαλισμός ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού*, Σύγχρονη Εποχή, 2013.

6. Β. Ι. Λένιν, «Ο Ιμπεριαλισμός και η διάσπαση του Σοσιαλισμού», *Άπαντα τόμ. 30*, σ. 163-179, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1981.

των ιμπεριαλιστικών κατακτήσεων που εγκαθιστούν μια άνιση διεθνή οικονομική πραγματικότητα στην οποία ισχυρό ρόλο έχουν τα ιμπεριαλιστικά κράτη και αδύναμα τα κράτη και οι λαοί που υποτάσσονται στους ιμπεριαλιστές.

Συνεπώς, η κύρια υπόθεση της λενινιστικής θεωρίας του ιμπεριαλισμού είναι πως η υπανάπτυξη και τα δεινά των λαών της περιφέρειας έχουν ως αιτία την εξάρτηση των χωρών της περιφέρειας από τις μητροπολιτικές χώρες. Αυτό επιτυγχάνεται με τη «λεηλασία» της περιφέρειας και με τη «δράση» του ξένου κεφαλαίου που κυριαρχεί στο εγγύριο.

Πέρα από το γεγονός ότι η θέση περί «παρασιτισμού» είναι ξεκάθαρα αντεπαναστατική, αφού παρουσιάζει τους προλετάριους των αναπτυσσόμενων καπιταλιστικά χωρών ως εκμεταλλευτές των προλετάρων των λιγότερο αναπτυσσόμενων καπιταλιστικά χωρών, είναι και λάθος. Λόγω της υψηλής παραγωγικότητας της εργασίας στις αναπτυσσόμενες καπιταλιστικά χώρες, ο βαθμός εκμετάλλευσης των εργατών εκεί είναι πολύ υψηλότερος σε σχέση με τους εργάτες των λιγότερο αναπτυσσόμενων καπιταλιστικά χωρών. Επίσης, μια τέτοια θέση περί παρασιτισμού οδηγεί σε στήριξη των εθνικοαπελευθερωτικών κινήσεων, δηλαδή σε ενίσχυση του εθνικισμού και σε τελική ανάλυση σε στήριξη της εγκαθίδρυσης και ανάπτυξης των καπιταλιστικών σχέσεων σε αυτές τις χώρες.

Γεγονός αποφασιστικής σημασίας για την ανάπτυξη της αντι-ιμπεριαλιστικής πολιτικής και για την πορεία των εθνικοαπελευθερωτικών και ανταποικιακών κινήσεων ήταν το 6^ο Συνέδριο της Κομμουντέρν το 1928, το οποίο υιοθέτησε τη θέση ότι ο ιμπεριαλισμός παρεμπόδιζε τη βιομηχανική ανάπτυξη των αποικιών. Μέχρι εκείνη την εποχή, πολλοί κομμουνιστές είχαν εμμεί-

νει στην παλαιότερη, μαρξιστική θέση που ανέμενε ότι η αποικιοκρατία μακροπρόθεσμα θα οδηγούσε στην εκβιομηχάνιση, η οποία με τη σειρά της θεωρείτο απαραίτητη προϋπόθεση για τη γενική ανθρώπινη χειραφέτηση. Η θέση της Κομμουντέρν αντανάκλα μια αντίφαση που είναι κεντρική στη μαρξιστική θεωρία, δηλαδή τη διαλεκτική μεταξύ του καπιταλισμού (και της κύριας σύγχρονης πολιτικής μορφής του, του εθνικού κράτους) και της χειραφέτησης. Από τη μια πλευρά, επιβεβαίωνε έντονα τη μαρξική αντίληψη της προοδευτικότητας του καπιταλισμού στον βαθμό που η έντονη και ταχεία ανάπτυξη του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής προωθείτο υπό το ψευδώνυμο του «σοσιαλισμού», ενώ, από την άλλη πλευρά, η παγκόσμια επέκταση του καπιταλισμού, με το όνομα του «ιμπεριαλισμού», κατηγορείτο για την καθυστέρηση και το μπλοκάρισμα της διαδικασίας εκσυγχρονισμού στις αποικίες, η οποία θα οδηγούσε τελικά στη γενική ανθρώπινη χειραφέτηση. Με μια κίνηση διάρρηξης της διαλεκτικής, η καλή πλευρά του καπιταλισμού που φέρνει ανάπτυξη και κατ' επέκταση φέρει τη δυνατότητα χειραφέτησης – και η οποία επιτελείται από ένα σοσιαλιστικό, δηλαδή, κρατικοκαπιταλιστικό, καθεστώς, που κάποια στιγμή στη διαδικασία θα μετατραπεί σε κομμουνιστικό – διαχωρίζεται από την κακή, καταστροφική και εκμεταλλευτική πλευρά του, η οποία πρέπει να καταπολεμηθεί και η οποία ονομάζεται «ιμπεριαλισμός». Ο τελευταίος (ο ανισόμετρα αναπτυσσόμενος καπιταλισμός) πρέπει να καταπολεμηθεί από τα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα, που στην πορεία θα εγκαθιδρύνουν σύγχρονα εθνικά κράτη, και τα οποία αποτελούν το φυσικό περιβάλλον για την ανάπτυξη του καπιταλισμού με την προοδευτική του μορφή. Αυτή η αντίληψη αντανάκλα αλλά και παρερμηνεύει τη μαρ-

ξική διαλεκτική μεταξύ καπιταλισμού και προόδου, στερώντας της τον διαλεκτικό της χαρακτήρα: η θέση του Μαρξ ότι το εργατικό κίνημα πρέπει να *εκμεταλλευτεί* την εξελισσόμενη σήμερα αντιφατική ιστορική διαδικασία καπιταλιστικής ανάπτυξης είναι πολύ μακριά από τη θέση των Μπολσεβίκων ότι αυτή η διαδικασία καπιταλιστικής ανάπτυξης πρέπει να *οργανωθεί και να προωθηθεί* από το προλεταριακό κίνημα, μέσω της πολιτικής επανάστασης και της δικτατορίας του κόμματος.⁷

Στις μαρξιστικές-λενινιστικές θεωρίες για τον ιμπεριαλισμό και τον κρατικο-μονοπωλιακό καπιταλισμό, οι μεγάλες μονοπωλιακές επιχειρήσεις συγχωνεύονται με το κράτος με αποτέλεσμα τον σχηματισμό μιας «ενιαίας, πανεθνικής καπιταλιστικής οικονομίας». Καθώς η μονοπωλιακή μορφή παραγωγής καταργεί τον εξαναγκασμό των μεμονωμένων καπιταλιστών να αυξήσουν το κέρδος τους ως ατομικό κεφάλαιο αναπτύσσοντας την παραγωγική δύναμη της εργασίας, το μόνο πράγμα που μπορεί να απασχολεί τα κρατικά μονοπώλια στην παγκόσμια αγορά είναι ο αγώνας για πολιτικά εξασφαλισμένες σφαίρες παραγωγής και η πραγματοποίηση μονοπωλιακών επιπλέον κερδών. Η στασιμότητα της μονοπωλιακής φάσης του καπιταλισμού επιβάλλει ένα είδος ανταγωνισμού στην παγκόσμια αγορά, η μορφή του οποίου είναι ο πόλεμος και το περιεχόμενό του το «μοίρασμα του κόσμου μεταξύ των μεγάλων δυνάμεων».⁸

7. Marcel Stuetzler, «Critical Theory and the Critique of Anti-imperialism», στον τόμο Best κ.ά., *The Sage Handbook of Frankfurt School Critical Theory*, Sage, 2018.

8. Neusüß, *Imperialismus und Weltmarktbe-
wegung des Kapitals*, αναφέρεται στο Anders
Molander, «Μονοπώλια και σοσιαλισμός στην
ανάλυση του Ιμπεριαλισμού από τον Λένιν», *Το
Διαλυτικό* τ. 6.

Ωστόσο, το κράτος, το κάθε κράτος, όσο μικρό ή μεγάλο κι αν είναι, έχει ως δομικό του χαρακτηριστικό την τάση επέκτασής του χωρικά ή/και οικονομικά. Αυτό είναι το βασικό συστατικό του εθνικισμού, το βρίσκουμε από την αρχή της εποχής δημιουργίας των εθνών-κρατών και δεν είναι γνώρισμα του κράτους στο στάδιο του ιμπεριαλισμού όπως υπονοείται. Επιπλέον, ο καπιταλισμός δεν χρειάστηκε να φτάσει σε κάποιο «ιδιαιτέρο», «ανεπτυγμένο» ή «έσχατο» στάδιο ώστε να αρχίσει το «μοίρασμα του κόσμου» – και εδώ αναφερόμαστε στους διακρατικούς ανταγωνισμούς και όχι σε κάποια υποτιθέμενη συνωμοσία που ακυρώνει τον καπιταλιστικό ανταγωνισμό. Αντιθέτως, η πάλη για το «μοίρασμα του κόσμου» δεν έχει τίποτα το ειδικά καπιταλιστικό, υπήρξε το περιεχόμενο της σύγκρουσης των βασιλείων και των αυτοκρατοριών πριν την ανάδυση του καπιταλισμού και συνεχίστηκε και κατά τη διάρκειά του, ακόμη και κατά τη λεγόμενη περίοδο του «ελεύθερου εμπορίου» που προηγήθηκε του «ιμπεριαλιστικού σταδίου» όταν μεσουρανούσε η Βρετανική Αυτοκρατορία.

Η αποδοχή των λενινιστικών θέσεων για τον ιμπεριαλισμό ή μέρους αυτών οδηγούν αναγκαστικά σε αντιλήψεις προβληματικές και παραπλανητικές:

1. Μία από τις κινητήριες δυνάμεις του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής είναι ο ανταγωνισμός των κεφαλαίων στην προσπάθειά τους για το υψηλότερο ποσοστό κέρδους (η άλλη κινητήρια δύναμη είναι η ταξική πάλη). Τα μονοπώλια υπάρχουν, και για τον Μαρξ προκύπτουν τόσο «φυσικά» μέσα στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, στον βαθμό που η διαδικασία διευρμένης αναπαραγωγής του κεφαλαίου είναι μια διαδικασία συγκέντρωσης και συγκε-

ντροποίησης κεφαλαίου, όσο και «τεχνητά» π.χ. στην περίπτωση της ιδιοκτησίας πόρων οι οποίοι κατ' αυτόν τον τρόπο μονοπωλούνται (και οι οποίοι μπορεί να περιλαμβάνουν από τεχνολογικές πατέντες μέχρι την ιδιοκτησία γης υψηλής παραγωγικότητας).⁹ Για τον Μαρξ όμως αυτό καθόλου δεν καταργεί τον ανταγωνισμό και συνεπώς τον «νόμο της αξίας». Η εξίσωση του ποσοστού του κέρδους μεταξύ των επιχειρήσεων δεν πρέπει να νοείται ως εγκαθίδρυση μιας σταθερής ισορροπίας όπου οι επιχειρήσεις επιτυγχάνουν όλες το ίδιο ποσοστό κέρδους, αλλά ως μια κατάσταση διαρκούς κίνησης κεφαλαίων που επιτυγχάνουν διαφορετικά ποσοστά κέρδους τόσο εντός του ίδιου κλάδου όσο και μεταξύ διαφορετικών κλάδων, στην οποία το μέσο ποσοστό κέρδους είναι απλώς ένα «κέντρο βάρους» γύρω από το οποίο κινούνται τα υπόλοιπα.¹⁰ Δείχνοντας στον τρίτο τόμο του *Κεφαλαίου* ότι οι πρακτικές διαμόρφωσης των τιμών (καθώς και τα μεταβλητά επίπεδα πλεονάζουσας παραγωγικής ικανότητας) συνάδουν με το νόμο της αξίας, ο Μαρξ επισημαίνει ότι στο καπιταλιστικό σύστημα η παραγωγικότητα της εργασίας και το ποσοστό εκμετάλλευσης είναι οι τελικοί ρυθμιστές της διαδικασίας συσσώρευσης κεφαλαίου.¹¹ Το μονοπώλιο

9. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, Τόμος Τρίτος, Σύγχρονη Εποχή. Προφανώς, διατηρείται πάντοτε μια μη μονοπωλιακή σφαίρα, εξίσου μεγάλη αν όχι μεγαλύτερη από τη σφαίρα των μονοπωλιακών επιχειρήσεων.

10. Στο ίδιο.

11. «Τέλος, αν η εξίσωση της υπεραξίας στο μέσο κέρδος έβρισκε στις διάφορες σφαίρες παραγωγής ένα εμπόδιο σε τεχνητά ή φυσικά μονοπώλια, και ειδικά στο μονοπώλιο της γαιοκτησίας, έτσι που να γινόταν δυνατή μια μονοπωλιακή τιμή, η οποία θα ανέβαινε πάνω από την τιμή παραγωγής και πάνω από την αξία των εμπορευμάτων, που τα επηρεάζει το μονοπώλιο, από το γεγονός αυτό δεν θα αναιρούνταν τα όρια που καθορίζονται από την αξία των

μπορεί να κατανοηθεί μόνο ως μια ιδιαίτερη μορφή εμφάνισης του ανταγωνισμού. Δεν μπορεί να ξεφύγει από τον ανταγωνισμό επειδή οι στόχοι κάθε κεφαλαίου – να επιτύχει όσο το δυνατόν υψηλότερο κέρδος – έρχονται σε αντίθεση με τους στόχους κάθε άλλου κεφαλαίου, λόγω του γεγονότος ότι η μάζα της υπεραξίας του συνολικού κεφαλαίου είναι ποσοτικά περιορισμένη, όπως ακριβώς είναι περιορισμένες οι βάσεις της παραγωγής υπεραξίας με όρους αξίας χρήσης (μέγεθος της εργασιακής δύναμης, διάρκεια της εργάσιμης ημέρας, ένταση της εργασίας, παραγωγική δύναμη της εργασίας). Τα μονοπωλιακά κέρδη δεν μπορούν να είναι απόλυτα. Δεν μπορούν επίσης να είναι μόνιμα, καθώς αυτό θα συνεπαγόταν ότι ο ανταγωνισμός του κεφαλαίου για υψηλότερες επενδυτικές αποδόσεις (μετακινήσεις κεφαλαίων μεταξύ διαφορετικών κλάδων λόγω διαφορών στα ποσοστά κέρδους) θα καταργείτο.

Αντιθέτως, οι Χίλφερντινγκ και Λένιν, οι οποίοι έβλεπαν τα μονοπώλια ως ακύρωση του ανταγωνισμού, στην πραγματικότητα υιοθετούν τη χυδαία οικονομική αντίληψη περί «τέλειου ανταγωνισμού» στον οποίο αντιπαρατίθεται η «μονοπωλιακή αγορά».¹²

εμπορευμάτων. Η μονοπωλιακή τιμή ορισμένων εμπορευμάτων θα μετέφερε μόνο ένα μέρος του κέρδους των άλλων εμπορευματοπαραγωγών στα εμπορεύματα με τη μονοπωλιακή τιμή. Θα σημειωνόταν έμμεσα μια τοπική διαταραχή στην κατανομή της υπεραξίας ανάμεσα στις διάφορες σφαίρες παραγωγής, που θα άφηνε, όμως, αμετάβλητο το όριο αυτής της ίδιας της υπεραξίας». Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, Τόμος Τρίτος, Σύγχρονη Εποχή, 2002, σ. 1057-8.

12. Προφανώς, η ανάλυση της σχέσης μεταξύ ανταγωνισμού και μονοπωλίου, ένα από τα δυσκολότερα ζητήματα της μαρξικής κριτικής της πολιτικής οικονομίας, δεν μπορεί να αναλυθεί περαιτέρω και να εξαντληθεί εδώ. Βλ. σχετικά το κείμενο του Anders Molander, «Μονοπώλια

2. Εφόσον το κεφάλαιο είναι κοινωνική σχέση, η αντίληψη περί «εξαγωγής» του από τις ισχυρές στις αδύναμες χώρες αποτελεί τεράστια στρέβλωση, η οποία οδηγεί σε ιδεολογίες περί «αυτοκρατορίας», υπερεθνικών κέντρων εξουσίας κ.λπ. που συσκοτίζουν και μυστικοποιούν τον ταξικό αντίπαλο και εν τέλει λειτουργούν αποτρεπτικά στην εκδίπλωση της ταξικής πάλης του προλεταριάτου ενάντια στα, εν πρώτοις, εγχώρια καπιταλιστικά αφεντικά. Μάλιστα, υπονοείται ότι καθώς τα ατομικά κεφάλαια διασχίζουν τα σύνορα διατηρούν την εθνικότητά τους, ο ανταγωνισμός τους με τα εγχώρια κεφάλαια αντικαθιστά ή και ταυτίζεται με την έννοια της ταξικής πάλης, η οποία έτσι μετατρέπεται παράδοξα σε πάλη μεταξύ εθνών που διεξάγεται από διαταξικά εθνικά υποκείμενα. Δημιουργείται η στρέβλωση ότι η εργατική τάξη μαζί με την αστική τάξη μιας χώρας εκμεταλλεύονται από κοινού τις αντίστοιχες μιας άλλης. Γράφει ο Μίχαελ Χάινριχ: «ο χαρακτηρισμός του ιμπεριαλισμού ως “παρασιτικού” είναι προβληματικός όχι μόνο λόγω της ηθικολογικής του χροιάς αλλά και γιατί δεν γίνεται εύκολα κατανοητό για ποιον λόγο η εκμετάλλευση της εργατικής τάξης μιας ξένης χώρας θα πρέπει να είναι χειρότερη από την εκμετάλλευση της εγχώριας εργατικής τάξης. Κι ενώ η πρόθεση του Λένιν ήταν να αναπτύξει περαιτέρω τη μαρξική ανάλυση, το τελικό αποτέλεσμα της προσπάθειάς του δεν έχει και πολύ σχέση με τη μαρξική κριτική της πολιτικής οικονομίας».¹³

και σοσιαλισμός στην ανάλυση του Ιμπεριαλισμού από τον Λένιν», *Το Διαλυτικό* τ. 6.

13. Μ. Χάινριχ, *Το κεφάλαιο του Μαρξ, εισαγωγή στους τρεις τόμους*, Futura, 2017, σελ. 245.

Θεωρία της εξάρτησης

Μια μετεξέλιξη της θεωρίας του Χίλφερντινγκ και του Λένιν για τον ιμπεριαλισμό ήταν η λεγόμενη «θεωρία της εξάρτησης» που διατυπώθηκε τις δεκαετίες του '60 και του '70 από μια σειρά θεωρητικούς όπως ο Σαμίρ Αμίν και ο Αντρέ Γκούντερ Φρανκ. Η θεωρία αυτή εισήγαγε την έννοια της διαίρεσης της παγκόσμιας οικονομίας σε τρεις ζώνες ανάλογα με το επίπεδο καπιταλιστικής ανάπτυξης: κέντρο, ημιπεριφέρεια, περιφέρεια.

Σύμφωνα με τη θεωρία της εξάρτησης, πραγματοποιείται μεταφορά υπεραξίας από τις χώρες της περιφέρειας στις χώρες του κέντρου. Οι χώρες της περιφέρειας διατηρούνται σε μια διαρκή κατάσταση υπανάπτυξης στο πλαίσιο της εξυπηρέτησης των συμφερόντων του μονοπωλιακού κεφαλαίου που προέρχεται από τις χώρες του κέντρου. Αυτό επιτρέπει στο ξένο μονοπωλιακό κεφάλαιο να εκμεταλλεύεται την περιφέρεια χωρίς ανταγωνισμό από το ντόπιο κεφάλαιο.

Εισάγεται κατ' αυτόν τον τρόπο η (μη μαρξική) έννοια της εκμετάλλευσης των χωρών της περιφέρειας από τις χώρες του κέντρου. Η θεωρία της εξάρτησης δεν οδηγεί μόνο σε μια νέα κατηγοριοποίηση των κρατών αλλά και σε μια νέα κατηγοριοποίηση των κοινωνικών τάξεων σε κάθε χώρα.

Έτσι τόσο η εργατική όσο και η αστική τάξη του κέντρου διαφέρει από την εργατική και την αστική τάξη της περιφέρειας. Μάλιστα, σύμφωνα με τη θεωρία της εξάρτησης, η εργατική τάξη της περιφέρειας μπορεί να συμμαχήσει με την αντίστοιχη αστική τάξη σε μία κοινή αντι-ιμπεριαλιστική πολιτική, όπως και η εργατική τάξη του κέντρου μπορεί να συμμαχήσει

με την αντίστοιχη αστική τάξη υπέρ της ιμπεριαλιστικής πολιτικής του κράτους στο οποίο ανήκει.

Το λάθος της θεωρίας της εξάρτησης έγκειται στο ότι υπονοεί μια εργαλειακή θεωρία για το κράτος. Το κράτος παρουσιάζεται ως μια πολιτική οντότητα ανεξάρτητη από τις καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις που μπορεί είτε να χρησιμοποιείται από το μονοπωλιακό κεφάλαιο για την εξυπηρέτηση των ιδιαίτερων συμφερόντων του είτε από μια ταξική συμμαχία εργατών-καπιταλιστών στις χώρες της περιφέρειας που θα προωθήσει αναπτυξιακές πολιτικές και, επομένως, θα φέρει πιο κοντά τον σοσιαλισμό. Εκτός δηλαδή από μια εργαλειακή θεωρία του κράτους, η θεωρία της εξάρτησης συνεπάγεται και την αποδοχή της θεωρίας των σταδίων προς τον κομμουνισμό. Στη δική μας οπτική, το κράτος είναι η πολιτική μορφή των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων: ένα καπιταλιστικό κράτος. Με αυτή την έννοια, κάθε κράτος υπηρετεί την αναπαραγωγή των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων συνολικά. Αυτό φυσικά δε σημαίνει ότι κάθε έθνος-κράτος υπηρετεί γενικά την αναπαραγωγή του παγκόσμιου κεφαλαίου. Τα κράτη βρίσκονται σε ανταγωνισμό (αλλά και συνεργασία) μεταξύ τους προκειμένου να προσελκύσουν το παγκόσμιο κεφάλαιο εντός των εθνικών τους συνόρων και κατ' αυτόν τον τρόπο να διατηρήσουν και να διευρύνουν το μερίδιο της παγκόσμιας υπεραξίας που τους αντιστοιχεί. Αυτό περιλαμβάνει τόσο τη διαμόρφωση των κατάλληλων συνθηκών για τη διευρυμένη αναπαραγωγή του κεφαλαίου εντός των κρατικών συνόρων όσο και την ενίσχυση της συσσώρευσης που βασίζεται στην εκμετάλλευση της εργασίας εντός των συνόρων άλλων εθνών-κρατών. Προφανώς, δεν έχουν όλα τα κράτη τις ίδιες δυνατότητες επιλογής όσον αφορά τις

στρατηγικές συσσώρευσης που μπορούν να υιοθετήσουν.

Ιστορικοί λόγοι αλλά και η επιτυχία ή αποτυχία της στρατηγικής συσσώρευσης που ακολουθείται από κάθε κράτος αντικατοπτρίζονται στην ανισόμετρη ανάπτυξη και τη διαμόρφωση μιας διαρκώς μεταβαλλόμενης ιεραρχίας καπιταλιστικών κρατών: στη διαμόρφωση ενός καπιταλιστικού «κέντρου» και μιας καπιταλιστικής «περιφέρειας».¹⁴ Με αυτή την έννοια κάθε κράτος είναι ιμπεριαλιστικό, εφόσον ουσία του ιμπεριαλισμού δεν είναι το μονοπωλιακό κεφάλαιο αλλά η ανταγωνιστική διαδικασία αναπαραγωγής του συνολικού κεφαλαίου. Πέρα από λανθασμένη, η θεωρία της εξάρτησης οδηγεί πολιτικά στην ταξική συμφιλίωση και στο βάθεμα των εθνικών διαχωρισμών μέσα στο παγκόσμιο προλεταριάτο.¹⁵

Εάν αποδεχτούμε τις αντιλήψεις της «θεωρία της εξάρτησης» θα οδηγηθούμε σε προβλήματα κατανόησης της πραγματικότητας. Θα πρέπει να δεχτούμε, για παράδειγμα, ότι η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας οφειλόταν αποκλειστικά στις ξένες δυνάμεις και όχι στη συγκρουσιακή δυναμική μεταξύ ανταγωνιστικών εθνικισμών και κεφαλαίων στα ομόσπονδα κράτη που την αποτελούσαν. Ότι όλοι οι πόλεμοι που ξεσπούν είναι μεταξύ κρατών-μαριονετών που πίσω τους πάντα υπάρχουν μεγάλες δυνάμεις και τα συμφέροντά τους. Ότι οι εξεγέρσεις σε αναπτυσσόμενες χώρες είναι υποκινούμενες, χωρίς οι εργαζόμενοι,

14. Εμείς δεν χρησιμοποιούμε εδώ τους όρους αυτούς με το νόημα που τους δίνει η θεωρία της εξάρτησης, αλλά σαν απλές ταμπέλες που περιγράφουν το επίπεδο ανάπτυξης κάθε καπιταλιστικής χώρας.

15. Η θεωρητική επεξεργασία αυτής της ενότητας προέρχεται από μια σημείωση που είχε γράψει ένας από τους συγγραφείς αυτού του κειμένου σε ένα περιοδικό που συμμετείχε παλιότερα.

οι κάτοικοι, οι κυρίαρχες τάξεις των χωρών να παίζουν κανένα ρόλο. Η πάλη των τάξεων εξαφανίζεται.

Επίσης, η αντιφατικότητα της θεωρίας μπορεί να ανιχνευτεί επίσης όταν εξετάσει κανείς τις προσπάθειες ένταξης αδύναμων χωρών σε υπερεθνικούς οικονομικούς οργανισμούς όπως η ΕΕ, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου κ.λπ. Το συμπέρασμα είναι ότι αυτοί οι οργανισμοί δεν υπάρχουν με αποκλειστικό σκοπό την εξυπηρέτηση των συμφερόντων των κεφαλαίων των ισχυρών κρατών. Σκοπός είναι το συμφέρον του κεφαλαίου γενικά, δηλαδή κάθε άρχουσας τάξης, είτε πρόκειται για την Αλβανική είτε για τη Γερμανική, στον αγώνα της για την εκμετάλλευση της αντίστοιχης εργατικής τάξης. Ο πλούτος και η συσσώρευση του κεφαλαίου προέρχονται από την εκμετάλλευση της εργασίας και όχι κατά βάση από τη λεηλασία των αδύναμων χωρών.¹⁶

Αντι-ιμπεριαλισμός

Οι θεωρίες του ιμπεριαλισμού κατέλαβαν κεντρική θέση στις αναλύσεις μεγάλης μερίδας του ταξικού κινήματος. Εφόσον ο ιμπεριαλισμός είναι το ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού, ο αντικαπιταλιστικός αγώνας

16. «Η εξαγωγή κεφαλαίου που υποτίθεται ότι επιβάλλεται από την ιμπεριαλιστική πολιτική έλαβε πράγματι χώρα. Ωστόσο, το μεγαλύτερο μέρος του εξαγόμενου κεφαλαίου δεν πήγε στις αποικίες και τα εξαρτημένα εδάφη, αλλά σε άλλες αναπτυγμένες καπιταλιστικά χώρες που επίσης ακολουθούσαν ιμπεριαλιστικές πολιτικές. Αυτό σημαίνει ότι η αιτία της εξαγωγής κεφαλαίου δεν μπορεί να είναι μόνο η απουσία κερδοφορίας στα καπιταλιστικά κέντρα, διότι τότε δεν θα μπορούσε να υπάρξει καμία εξαγωγή κεφαλαίου σε άλλα καπιταλιστικά κέντρα. Εξάλλου, η εν λόγω εξαγωγή κεφαλαίου δεν εξασφαλιζόταν από τις ιμπεριαλιστικές πολιτικές της χώρας». Μ. Χάινριχ, *Το κεφάλαιο του Μαρξ, εισαγωγή στους τρεις τόμους*, Futura, 2017, σελ. 245.

έπρεπε και αυτός να μετατραπεί σε αντι-ιμπεριαλιστικό, με τον αντι-ιμπεριαλισμό να γίνεται σταδιακά κεντρική ιδεολογία (υπό την έννοια της ψευδούς συνείδησης).

Αντί να αναδεικνύονται οι ταξικές αντιθέσεις στο εσωτερικό των κοινωνιών, αυτό που κυριαρχεί είναι η συσπείρωση στο έθνος ενάντια στους κακούς ιμπεριαλιστές. Συνήθως, η αντι-ιμπεριαλιστική πολιτική περιορίζεται στην εναντίωση στο μεγάλο κεφάλαιο ή τις πολυεθνικές των μεγάλων καπιταλιστικών χωρών, δίνοντας άλλοθι στα εγχώρια μικρά ή μεγαλύτερα αφεντικά τα οποία κατατάσσει στους αδικημένους. «Το πρόβλημα, λοιπόν, δεν είναι πλέον ότι ο καπιταλισμός έχει επεκταθεί σε κάθε απομακρυσμένη γωνιά του πλανήτη και έχει αγκαλιάσει ασφυκτικά κάθε πεδίο της ανθρώπινης δραστηριότητας, μετατρέποντας ό,τι αγγίζει σε εμπόρευμα. Το πρόβλημα για τους θιασώτες του αντι-ιμπεριαλισμού έγκειται στο γεγονός ότι η καπιταλιστική επέκταση υλοποιείται άνισα και ασύμμετρα, ότι σε κάποια ισχυρά κράτη ο καπιταλισμός είναι εδραιωμένος ενώ σε άλλα –τα εξαρτημένα– στραγγαλιζεται και αδυνατεί να αναπτυχθεί αρκετά. Δεν μπορούμε παρά να αναφωνήσουμε με έκπληξη: ε και; Στις “εξαρτημένες” χώρες δεν εξακολουθούν να υπάρχουν εμπορεύματα και μισθωτή εργασία; Δεν ισχύει και εκεί όπως και στις “ιμπεριαλιστικές δυνάμεις” ότι κάποιοι έχουν τα μέσα παραγωγής και κάποιες έχουν μόνο τον εαυτό τους για πώληση, κάποιοι δίνουν εντολές και κάποιοι υπακούουν; Δεν επικρατούν οι ίδιες σχέσεις εκμετάλλευσης και ενδεχομένως με ακόμη πιο άγρια μορφή; Δεν κυριαρχεί ο ίδιος φετιχισμός του εμπορεύματος που εμφανίζεται και στα αναπτυγμένα κράτη; Ή μήπως εκεί οι άνθρωποι έχουν αποκτήσει τον έλεγχο πάνω

στη ζωές τους και κανείς δεν φρόντισε να μας ειδοποιήσει;»¹⁷

Η αντίθεση στον αντι-ιμπεριαλισμό πηγαίνει παράλληλα με την εναντίωση στον εθνικισμό, και αυτό γιατί η αντι-ιμπεριαλιστική ιδεολογία λειτουργεί ως μέσο εγγραφής της εθνικής ιδεολογίας στο εσωτερικό των ριζοσπαστικών κινήματων που διεκδικούν την ανθρώπινη χειραφέτηση εκκινώντας από κάθε είδους καταπίεση. Τα αντι-ιμπεριαλιστικά και εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα αποτελούν τους κατεξοχήν μηχανισμούς υπαγωγής των αιτημάτων και προσδοκιών για κοινωνική αλλαγή, ελευθερία, χειραφέτηση, κομμουνισμό στο κεφάλαιο και το κράτος του και, συνακόλουθα, τους κατεξοχήν μηχανισμούς εξουδετέρωσης και ουσιαστικής εξάλειψης αυτών των αιτημάτων και προσδοκιών μέσα από την αλλοτρίωσή τους και τη μετατροπή τους σε κινήματα διεκδίκησης δικαιωμάτων από το καπιταλιστικό κράτος και σε κάθε λογής πολιτικές της ταυτότητας.¹⁸

17. Υφανέτ, «Ένας είναι ο εχθρός ...», *Έθνος, αντιιμπεριαλισμός και ανταγωνιστικό κίνημα*, Θεσσαλονίκη, 2007, σελ. 45.

18. Ο Λένιν δήλωνε το 1920 στο «Σχέδιο θέσεων για τα εθνικά και αποικιακά ζητήματα», που είχε γραφτεί για το δεύτερο συνέδριο της Κομμιντέρν, ότι «στα πιο καθυστερημένα κράτη και έθνη, στα οποία κυριαρχούν οι φεουδαρχικές ή πατριαρχικές και πατριαρχο-αγροτικές σχέσεις», «όλα τα κομμουνιστικά κόμματα πρέπει να βοηθήσουν το αστικοδημοκρατικό απελευθερωτικό κίνημα», αλλά και «να αγωνιστούν ενάντια στον κλήρο και σε άλλα αντιδραστικά και μεσαιωνικά στοιχεία με επιρροή», συμπεριλαμβανομένου του «πανισλαμισμού και παρόμοιων τάσεων, που προσπαθούν να συνδυάσουν το απελευθερωτικό κίνημα ενάντια στον ευρωπαϊκό και αμερικανικό ιμπεριαλισμό με μια προσπάθεια ενίσχυσης των θέσεων των γαιοκτημόνων, των μουλάδων κ.λπ.». Πέρα από τη μηχανιστική αντίληψη της ιστορικής εξέλιξης που διέπει αυτή τη θέση, προϋποθέτει λανθασμένα ότι οι αστοί εθνικιστές σε αυτές τις χώρες

Τέλος, μια άλλη όχι και τόσο γνωστή πλευρά της αντι-ιμπεριαλιστικής ιδεολογίας είναι το γεγονός ότι ο αντι-ιμπεριαλισμός αποτέλεσε επίσης κομμάτι της ιδεολογικής ατζέντας της άκρας δεξιάς. Η ιδέα της πάλης μεταξύ «φιλολαϊκών» και «πλουτοκρατικών εθνών» εμφανίστηκε στα πρωτοφασιστικά περιβάλλοντα στη Γερμανία, τη Γαλλία και την Ιταλία κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και έγινε χαρακτηριστικό γνώρισμα της ρητορικής του Μουσολίνι και του Γκρέγκορ Στράσσερ μεταξύ άλλων. Επικαλούνταν στον «αγώνα τους ενάντια στην παρακμιακή Δύση» εκπροσώπους του θεωρητικού ρεύματος της λεγόμενης «συντηρητικής επανάστασης», όπως ο Arthur Moeller van den Bruck και ο Ernst Niekisch.¹⁹ Ο φασιστικός αντι-ιμπεριαλισμός τους δεν ήταν παρά η μορφή που έλαβε ο φασιστικός «αντικαπιταλισμός» στην εξωτερική πολιτική. Στην απέναντι όχθη της Μεσογείου, ξεκινώντας από την Αίγυ-

επιθυμούσαν πραγματικά να χάσουν τις συμμαχίες τους με τον κλήρο, τους πανισλαμιστές και άλλα αντιδραστικά στοιχεία για να αποκτήσουν την υποστήριξη των σοσιαλιστών. Η στροφή προς την υποστήριξη των αστικοδημοκρατικών απελευθερωτικών κινήματων συνέπεσε με την προσέγγιση της σοβιετικής κυβέρνησης με αστικά καθεστώτα (κυρίως της Τουρκίας και της Περσίας), την ίδια στιγμή που οι κομμουνιστές αγωνιστές στις χώρες αυτές εκτελούνταν και φυλακίζονταν.

19. Η γερμανική «συντηρητική επανάσταση» και οι φασιστικές ιδέες επηρέασαν την ανάπτυξη της αντι-ιμπεριαλιστικής σκέψης και στη Βολιβία στις δεκαετίες του 1930 και 1940 και εξαπλώθηκαν από εκεί σε άλλες χώρες της Λατινικής Αμερικής. Γύρω στο 1935, οι ηγέτες της Σοβιετικής Ένωσης συνειδητοποίησαν ότι η υποστήριξη του «δικαιώματος αυτοδιάθεσης των εθνών» τις περισσότερες φορές βοηθούσε τους φασίστες και όχι τους ίδιους, οπότε εγκατέλειψαν την ιδέα για σχεδόν δύο δεκαετίες. Η έννοια επέστρεψε τη δεκαετία του 1950 για να κυριαρχήσει στη σοβιετική εξωτερική πολιτική.

πτο, αναδύθηκε ο σύγχρονος ισλαμισμός, συμπεριλαμβανομένων των τζιχαντιστικών παραφυάδων του, ως απάντηση στην κατάργηση του τελευταίου οθωμανικού χαλιφάτου από το εκσυγχρονιστικό τουρκικό κράτος το 1924. Ο σύγχρονος ισλαμισμός αναπτύχθηκε παράλληλα με τις φασιστικές εκβολές της «συντηρητικής επανάστασης» και εμπνεύστηκε από αυτές, συμπεριλαμβανομένης της υπερσυντηρητικής αντίστασης στον «πολιτισμικό ιμπεριαλισμό» (δηλαδή στη φιλελεύθερη νεωτερικότητα και, ευρύτερα, τον Διαφωτισμό). Όταν μετά τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης τα αστικά-εθνικιστικά καθεστώτα της Μέσης Ανατολής που είχαν –με τη σοβιετική υποστήριξη– συνδυάσει την αντι-ιμπεριαλιστική ιδεολογία με την επίφαση κάποιας μορφής σοσιαλισμού διαλύθηκαν, ο πανισλαμισμός έγινε κυρίαρχο φαινόμενο.²⁰

3 Νοεμβρίου 2022

20. Η τελευταία παράγραφος και οι σημειώσεις είναι «δανεισμένες» σχεδόν καθ' ολοκληρία από το κείμενο του M. Stoetzler, *ό.π.*